

МЕХАНІЗМ СИНЕРГІЇ В КЛАСТЕРНИХ ФОРМУВАННЯХ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

ОДІНЦОВ О. М.

Черкаси

Основна причина низької конкурентоспроможності підприємств вітчизняного агропромислового комплексу полягає у значних перепонах їх діяльності на внутрішньому ринку і тривала ізоляція від зовнішніх ринків. На ринку виживають лише ті, хто в кризових умовах здатний адаптуватися до нових умов господарювання. Необхідний перегляд традиційних підходів до розробки стратегій розвитку підприємств і об'єднань, застосування системного підходу до процесу їх функціонування. Застосування системного підходу в процесі функціонування має на меті використання механізму формування синергічного ефекту та механізму стратегічного розвитку як джерел стабільного і ефективного розвитку підприємств АПК.

Процеси взаємодії елементів системи і їх самоорганізація у відкритих системах різної природи і спрямованості є предметом вивчення особливого напрямку досліджень науки, яка називається *синергетикою*.

Разом з тим, питання використання синергічних ефектів у практиці діяльності агропромислових підприємств і об'єднань нині вимагають відпрацювання як у напрямку включення синергії в коло стратегічних орієнтирів розвитку економічних суб'єктів, так і в напрямку створення методологічного апарату врахування синергічних ефектів в інтеграціях підприємств АПК. Таким чином, зростання вагомості використання системних ефектів наштовхується на слабку методологічну розробленість конкретних процедур системного підходу в управлінні розвитком підприємств АПК.

Сировинна основа основних видів продукції продовольчого ринку виробляється на підприємствах горизонтальної інтеграції. Синергія при горизонтальній інтеграції – це стратегічні переваги, які виникають при поєднанні декількох галузей в рамках єдиної структури. Головні зусилля тут спрямовані на нарощування ринкової вартості об'єднаних галузей виробництва, результатом діяльності яких виникає фінансова синергія: сума вартостей кожної з об'єднаних фірм окремо менша, ніж вартість діяльності всього кластерного об'єднання. Джерелами цього ефекту можуть бути:

- ✦ зниження операційних витрат;
- ✦ зниження фінансових ризиків;
- ✦ підвищення ефективності менеджменту;
- ✦ поліпшення конкурентної позиції на ринку;
- ✦ підвищення прибутковості виробничої діяльності;
- ✦ підвищення ефективності інвестицій.

Регіональні кластери, як сітьова форма міжфірмової кооперації, являє собою соціально-економічне утворення з гнучкою спеціалізацією, мета формування і розвитку якого, а також головний критерій визначення – рівень конкурентоспроможності. Матеріальною основою регіонального кластера є матеріально-технологічні зв'язки його елементів, але сутність регіонального кластера визначається, перш за все, інформаційними (нематеріальними) зв'язками – носіями конкурентної взаємодії через розповсюдження інновацій. Між елементами регіонального агропромислового кластера формуються сітки стійких зв'язків трьох типів: матеріальні, нематеріальні і конкурентні, які можуть бути функціональними, географічними, інституціональними і соціальними.

Кластерна теорія бере свій початок у працях А. Маршалла [1], у його «індустріальних районах», та Й. Шумпетера [2], перш за все, у важливості інноваційного

синергізму для промислового розвитку. Відновленням інтересу до кластерів стали праці Майкла Портера [3, 4]. За визначенням М. Портера, «кластер» – це група географічно сусідніх взаємозв'язаних компаній і пов'язаних з ними організацій, діючих у певній сфері, характерних спільністю діяльності і взаємодоповнюючих один одного. Е. Дахмен [5] на прикладі шведських корпорацій показав ефективність інноваційної діяльності кластерів за рахунок взаємної підтримки один одного всередині кластеру. М. Енрайт [6] і С. Розенфельд [7] розробили систему класифікації кластерів.

Серед українських економістів необхідно відзначити роботи Соколенка С. І. [8], Войнаренка М. П. [9], Кропивка М. Ф. [10], дослідження яких спрямовані на пошуки напрямів формування кластерних систем підприємств українського бізнесу.

Нині кластери стають важливою складовою економічної політики, орієнтованої на інноваційний розвиток як в розвинутих країнах, так і в країнах СНД з трансформаційною економікою. Кластер, як форма стійкого партнерства бізнесу і науки, може мати сукупний потенціал, що перевищує просту суму потенціалів окремих його складових. Це прирощення виникає як результат кооперації і конкуренції, які вдало взаємодіють в умовах кластера. Іншим виразом можна характеризувати синергійний ефект кластерів, як отримання організаціями кластера певного виграшу, маючи можливість ділитися позитивним досвідом і знижувати витрати, спільно використовуючи одні і ті ж послуги і постачальників.

Синергійні ефекти в сучасній економіці проявляються в процесі використання таких механізмів взаємодії підприємницьких структур, як підприємницькі сітки, стратегічні альянси, довготермінові контракти, створення інтегрованих утворень та ін. Вони дозволяють знижувати трансакційні витрати, зовнішні і внутрішні ризики, підвищувати інноваційність і конкурентоспроможність підприємницьких структур.

Підприємства, які оптимізують синергійний ефект, ретельно погоджують свої підприємницькі дії, володіють можливістю зайняття більш вигідних позицій на ринку, у результаті добиваються стійкої конкурентної переваги. Це дає їм можливість завоювання більшої долі ринку завдяки вигідним цінам, вони можуть дозволити собі витрачати більше коштів на НДКР і рекламу або підвищити рентабельність, залучаючи інвестиційний капітал.

Викладене обумовлює виділення декілька видів синергізму:

- ✦ синергія реалізації результатів виробництва проявляється, коли фірма, реалізуючи товари, використовує одні і ті ж канали розподілу, здійснює управління продажами через вивірених центр;
- ✦ оперативний синергізм є результатом більш ефективного використання виробничих потужностей: основних і обігових засобів, робочої сили, розподілу накладних витрат та ін.;
- ✦ інвестиційний синергізм, що є наслідком спільного використання виробничих потужностей,

загальних запасів сировини, перенесення витрат на НДКР з одного продукту на інший, використання одного і того ж обладнання.

Ми розглядаємо синергію агропромислових кластерів, по-перше, з факторів, які впливають на витрати підприємств і сприяють їх конкурентним перевагам. По-друге, синергійні ефекти групуються за функціональними підрозділами фірм: загальне управління, дослідження і розробки, маркетинг і оперативна діяльність. Відповідно до цього джерела виникнення синергії можна розділити на ряд категорій: збільшення доходів, зниження витрат (собівартості продукції), скорочення витрат реалізації, зниження додаткових інвестицій.

На основі вивчення публікацій найбільш відомих зарубіжних і вітчизняних вчених-економістів та їхніх визначень кластерних об'єднань стає можливим виділити найбільш характерні ознаки кластерних відносин підприємств, фірм, компаній і організацій АПК.

1. На певній території функціонують підприємства, фірми, компанії та організації, які випускають однорідну і конкурентоспроможну продукцію, концентруючись навколо ядра кластера або мають ознаки агломерації. Багато авторів роблять акцент на географічну близькість учасників кластера та їх конкурентоспроможність. Відзначається, що виробництво експортної продукції не є обов'язковою умовою. Значна частина продукції може задовольняти національні або місцеві потреби.

2. Члени кластера взаємодіють і розвивають кластерні відносини в межах загального продуктово-технологічного ланцюга. Поряд із географічно локалізованими компаніями, які випускають однотипну продукцію, функціонує багато суміжних організацій і взаємозв'язаних галузей. Усі учасники кластера, як суб'єкти кластерних відносин, створюють його продуктово-технологічний ланцюг, спрямований на створення або виробництво кінцевої продукції кластера.

3. У членів кластера існує певна самостійність при прийнятті рішень, що стають основою конкуренції. Більшість дослідників кластеризації одностайні в тому, що конкуренція між учасниками кластера є обов'язковою умовою його існування і успішного функціонування. Наявність конкуренції всередині кластера виступає основним стимулом для впровадження інвестицій і, у кінцевому підсумку, для розвитку кластера в цілому. Самостійність учасників кластера виражається в добровільності їх участі в спільній діяльності – фірми самостійно визначають форми і масштаби своєї взаємодії із зовнішнім оточенням, орієнтуючись на власні цільові індикатори розвитку.

4. У кластері активно розвиваються коопераційні процеси. Близьке співіснування організацій, які складають кластер, сприяє встановленню тісних контактів між ними як у сфері бізнесу, так і на особистому рівні. На основі прямих стосунків учасники кластера визначають коло загальних проблем, призначають сумісні дії з їх вирішення, а також доводять свою позицію до інших господарюючих суб'єктів і органів влади.

5. Кластер характеризується підвищеною інноваційною активністю. Кластери досягають конкурентних переваг за рахунок постійного впровадження інновацій. Конкуренція виступає основним важелем створення інновацій, а кооперація забезпечує їх швидке розповсюдження серед інших учасників кластера.

6. По відношенню до зовнішнього середовища кластер сприймається і функціонує як єдиний організм. В умовах глобалізації економіки у суперництво вступають не окремі компанії, а цілі регіони, що змушує конкурентів розглядати суперників через призму загалу.

7. Сумісна діяльність учасників кластера.

Агропромислові кластери можуть створюватися двома шляхами – за ініціативою «зверху» методом дирижизму органами влади, «знизу» – за ініціативою місцевого співтовариства підприємців. На практиці національного продовольчого ринку перший тип широкого розповсюдження ще не отримав. Другий тип наближення до ознак кластерної системи господарювання поступово зароджується за ініціативою первинних формувань сільськогосподарських товаровиробників. Бажання колективів не розруйнованих сільськогосподарських підприємств виживати на недосконалому українському продовольчому ринку з метою отримання доходів працівників, що забезпечують хоча б мінімальний рівень життєдіяльності.

За переліком ознак, що характеризують кластер як локалізоване об'єднання підприємств однорідної групи,

виділяються: географічне положення учасників кластера; наявність капіталу; близькість постачальників; доступу до спеціалізованих послуг; розвиток трудового потенціалу; наявність навчальних і дослідних організацій; галузева належність та ін. Відповідно за рівнем розвитку і кількістю охоплення ознак виділяються сильні кластери, стійкі кластери, потенційні кластери, латентні кластери.

Сильні кластери характеризуються високою внутрішньою конкуренцією, інтенсивною внутрікластерною взаємодією в межах спільної діяльності і роботи міжгалузевих організацій. *Стійкі кластери* демонструють позитивну динаміку всіх елементів кластера і внутрікластерною взаємодією, але ще не досягли необхідного рівня розвитку для отримання бажаного синергійного ефекту. *Потенційні кластери* характеризуються нерівномірним розвитком структури кластера і слабкістю окремих ознак. *Латентні кластери* об'єднують цілий ряд досить успішно функціонуючих організацій, але які в цілому ще не сформувалися у повноцінну кластерну структуру.

На наш погляд, на вітчизняному продовольчому ринку нині вже функціонує маса підприємств латентного типу, які за допомогою владних структур, освітніх і наукових закладів можуть за короткий період часу перерости у потенційні, стійкі і сильні кластери. Відобразимо таку перспективу на показниках виробничо-фінансової діяльності молочних підкомплексів інтенсивно функціонуючих районів Черкаської області (табл. 1).

Таблиця 1

Показники виробничо-фінансової діяльності підприємств молочних підкомплексів окремих районів Черкаської області

Показник	Район		
	Чорнобаївський	Золотоніський	Звенигородський
Територія, км	1554	1493	1010
Населення всього, тис. осіб	43,3	50,0	47,1
у т. ч. сільське	35,7	43,3	28,8
Поголів'я корів, тис. голів	14,3	11,5	5,3
у т. ч. у с/г підприємствах	12,0	7,9	1,7
На 1 км території	7,7	5,3	1,7
Виробництво молока, тис. т	77,5	64,1	25,8
у т. ч. у с/г підприємствах, тис. т	63,0	44,0	8,6
На 1 км території, т	40,5	29,5	8,5
Реалізовано молока с/г підприємствами, тис. т	58,8	40,9	8,0
Собівартість 1 ц, грн	241,78	252,72	249,21
Реалізаційна ціна 1 ц, грн	247,77	272,22	284,95
Рентабельність, %	14,8	7,7	14,3
Кількість підприємств	24	13	5
з них збиткових	2	4	–
Виручка від реалізації молока, тис. грн	20973	7979	4485
Виручка на 1 особу населення, грн	4567	2575	796
Отримано зарплати працівниками молочної галузі, грн	25678	18034	1834
Відрахування на соціальні заходи, тис. грн	9035	6584	645

Аналіз показників виробничо-фінансової діяльності молочної галузі трьох районів свідчить, що за рівнем розвитку і ознаками кластерної характеристики (географічне положення, ефективність використання ресурсів молочної галузі та ін.) сільськогосподарські підприємства Чорнобаївського і Золотоніського районів відповідають характеристикам потенційних суб'єктів кластерної інтеграційної системи господарювання.

ВИСНОВКИ

Синергійний ефект агропромислового кластера виникає за рахунок: ефекту перетікання інновацій між суб'єктами кластерного утворення; ефекту нарощування грошового потоку за рахунок складання грошових потоків учасників кластера; ефекту спільного використання інфраструктурних об'єктів; ефекту зниження трансакційних витрат. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Маршалл А.** Принципы политической экономии: в 3-х т. ; пер. с англ. / А. Маршалл. – М. : Прогресс, 1993. – Т. 1. – 416 с.
- 2. Шумпетер Й. А.** Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. А. Шумпетер. – М. : ЭКСМО, 2007. – 864 с.

3. Портер М. Конкуренция / М Портер. – М. : Изд. «Вильямс», 2003. – 496 с.

4. Портер М. Международная конкуренция / М Портер. – М. : Международные отношения, 1993. – 896 с.

5. Dahmen E. Entrepreneurial Activity and the Development of Swedish Industry / Dahmen E. – Stockholm, 1950. – P. 35.

6. Enright M. The Geographical Scope of Competitive Advantage / Enright M. // Stuch in the Region. Changing scales for regional identity / Ed by E. Dirven, J. Grocnewegen and S. Von Hoof. – Utrecht, 1993. – P. 87 – 213.

7. Rosenfeld S. A. Bringing Business Clusters into the Mainstream of Economic Development / S. A. Rosenfeld // European Planning Studies. – 1997. – № 1,5. – P. 3 – 23.

8. Соколенко С. И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: украинский контекст / С. И. Соколенко. – К. : Логос, 2002. – 645 с.

9. Войнаренко М. П. Кластерные модели объединения предприятий в Украине / М. П. Войнаренко // Экономическое возрождение России. – 2007. – № 2. – С. 75 – 86.

10. Кропивко М. Ф. Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком агропромислового виробництва / М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – С. 3 – 13.